

lyen tényezők határozzák meg a kisebbségi magyar politikázás intézményes kereteit.

Összefoglalva, a recenzens a Teleki László Alapítvány gondozásában megjelent és a konferencia-gyűjtemény műfajába tartozó könyvet mindazok figyelmébe ajánlja, akiket érdekel a kisebbségi kérdés regionális megközelítése. Ugyanakkor fontos azt is hangsúlyozni, hogy a tanulmányok zöme ennél szélesebb spektrumú, így a regionalitás iránt érdeklődő oktatáspolitikai, a regionalitást kutatók és egyetemi hallgatók számára is tanulságos, sőt alapinformációkat hordozó segédkönyv lehet.

(*Globalizáció és nemzetépítés. Budapest, Teleki Alapítvány, 1999.*)

Radácsi Imre

MODERNIZÁCIÓ ÉS TÁRSADALMI EGYENLŐTLENSÉGEK

Karády Viktor – az 1956 óta Párizsban élő, Magyarországon is publikált számos könyve, tanulmánya alapján napjainkban szerencsére már a hazai olvasókörönél előtt is jól ismert jeles szociológus, az *Actes de la Recherche en sciences sociales* c. neves francia folyóirat állandó szerzője – most megjelent könyve tanulmánygyűjtemény. A kiadvány egy elméleti jellegű bevezető tanulmányra, és két nagyobb részre tagolódik; utóbbiak egyenként öt-öt, tematikailag egymáshoz kapcsolódó, mégis önálló írást foglalnak magukba. A tanulmányok mindegyike a polgárosodás, a zsidó asszimiláció, a társadalmi egyenlőtlenségek és a korabeli oktatási piacok kérdéskörét járja körül, más és más aspektusból.

A gyűjteményt bevezető tanulmány a *Zsidóság és modernizáció a történelmi Magyarországon* címet viseli. A „modernizáció” a rendszerváltást megelőző időszakban a társadalomtudományok (nem kevésbé a publicisztika és a politika) egyik gyakran használt kategóriája lett, ám mint az általában lenni szokott, a kifejezésnek annak használói meglehetősen különböző, esetenként egymással össze nem egyeztethető értelmet tulajdonítanak.

Karády a tanulmány elején meghatározza, hogy a modernizáció kifejezésnek – kelet-közép-európai, és így magyar vonatkozásban – milyen tartalmat tulajdonít; azokat a folyamatokat érti alatta, amelyek a korábbi zárt feudális berendezkedés lebontását, a rendi viszonyok felszámolását, a társadalmaknak a nyit társada-

lomszervezési modellhez történő közelítését célozták. Álláspontja szerint a modernizáció a jogi egyenlőség által biztosított szabadpiacon túl „általában megnövelte az egyénileg szerezhető tőkefajták súlyát az érvényesülésben (nevezetesen a tehetség, az iskolázottság, a munkakészség révén) az öröklött vagy kollektív biztosított tőkefajtákkal szemben, és újraosztotta a kollektív mobilitási javak (nem, vallás, nemzetiség, név, cím, családi tekintély) által képviselt esélypotenciált az érvényesülési piacokon s ezzel a feudális viszonyok közötti előrehaladás rendjét radikálisan átszervezte”. A folyamattal együtt járt az iparosodás, az állam és a közintézmények szerepének, kompetenciájának, általában az állami kontroll növekedése, valamint annak lehetősége, hogy a társadalom mind szélesebb rétegeit mozgósítsa a politika. Ez az átalakulás bizonyos, a korábbi hűbéri eredetű kötöttségek alól szabaduló rétegek számára közvetlen státuszjavulást jelentett; ennek lett eredménye egyebek között a zsidók megjelenése több, számukra azelőtt tiltott, zárt társadalmi mobilitási piacon, és hasonló lehetőséget jelentett némely más etnikai-vallási kisebbség, de pl. a nők vagy a korábbi jobbagyaparasztkok számára is, még ha, mint a szerző nem mulaszt el emlékeztetni, „nemcsak a fasiszta, náci vagy kommunista típusú modernizációra beállított rendszerek, de az autoriter igazgatású nemzetállamok is csak igen korlátozott politikai jogokat biztosítottak állampolgáraiknak”.

A közgondolkodásban közhely – mégpedig megalapozatlan közhely – a zsidóknak a kapitalista fejlődésben különleges, meghatározó szerepet tulajdonítani, sőt a kettőt szinte azonosítani, holott ma is érvényesnek tekinthetjük André Sayou –Werner Sombarttal a zsidók és a kapitalista fejlődés azonosításáról folytatott vitájában tett – megállapítását, hogy „...a Rotschildok és más izraeliták, akik szinte kizárólagosan a nagy állami hitelekkel és a tőke nemzetközi áramlásával foglalkoztak, egyáltalán nem ... foglalkoztak jelentős ipari vállalkozás alapításával”.^{*} Karády a könyv bevezetőjében fölvezet a 18. században és a 19. század első felében Magyarországra érkezett zsidóságnak – az egyéb korabeli bevándorló tömegekhez és a helyi társadalomhoz képest – három olyan kollektív jellemzőjét, amelyek elvben kérdésessé tehetnék volna a modernizációs folyamatokban való részvételük képességét; a vallást, illetve a vallási hagyományt, a hagyományos zsidóság társadalmon és történelmen kívüli státusát, végül a zsidóság által a középkor óta betöltött hagyományos gazdasági közvetítő szerepet, mely utóbbi helyenként és időnként inkább egyenesen a prekapitalista csereviszonyok megmeregítéséhez, mintsem azok meghaladásához járult hozzá. Megállapítja, hogy

* Idézi: Arendt, Hannah: *A totalitarizmus gyökerei*. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1992.

a zsidóság és a modern kapitalizmus kiépülése között a kapcsolat korántsem elkerülhetetlen és szükségszerű. Magyarországon viszont – eltérően Nyugat-Európától – a 18. század óta adottak voltak a zsidóság fokozott modernizációs szerepvállalásának történelmi-társadalmi keretfeltételei, nevezetesen, hogy egyfelől a zsidókat nem zárták ki eleve a modernizációban való részvétel lehetőségéből, másfelől pedig ezt a részvételt a helyi zsidó közösségek belső viszonyai is megengedték. Ennek következtében válhatott a magyarországi zsidóság modernizációs szerepe – Európában egyedülálló módon – döntő jelentőségűvé az ország fejlődésének folyamatában. Ezt a szerepet a szerző szerint a zsidók nem csupán a gazdasági modernizációban töltötték be, hanem – miközben történelmileg megtörtént a magyarországi zsidóság asszimilációja, mint maga is modernizációs aktus – az intellektuális, a szellemi és a mentalitásbeli modernizáció folyamatában egyaránt. A szerző – az Erdei Ferenc nevével fémjelzett, de bizonyos vonatkozásban már Szekfűnél megtalálható elgondoláshoz kapcsolódva, azt egyben továbbfejlesztve és igazolva – úgy látja, hogy mindennek következtében az 1867–1945 közötti időszakban kettős társadalmi struktúra alakult ki Magyarországon: egyrészt a rendies, amelynek csúcán az úri középosztály és a földbirtokos arisztokrácia állt, másrészt a rendi által dominált polgárosodó struktúra. Ezért a zsidóság szerepe a hazai modernizációban mindig is kétféle megítélést vont maga után; a közvélemény mindenkori liberális, nyugat-európai mintúra hangolt része számára hűzóerőt és követendő példát jelentett, másfelől, főképp azoknál, akik magukat okkal vagy ok nélkül a modernizáció áldozatának tekintették, a zsidóság modernizációs szerepe antiszemita ressentiment-t váltott ki.

Az *Esetvonalok a budapesti ortodoxiáról* címet viselő, Palásti Mónikával közösen írt tanulmányban a szerzők a népmozgalmi-demográfiai adatok és az egykori budapesti zsidó ortodoxia névadási szokásainak elemzése alapján arra a konklúzióra jutnak, hogy „a budapesti ortodoxia sem zárkózott el teljesen a külső modernizációs kihívásokra való válaszadástól. Ezt a vallási eredetű szokásrend részleges feladása formájában is megtette a nem-zsidó környezet igényeihez, izlésvilágához való óvatos alkalmazkodás árán, de csak akkor, amikor ez a vallásgyakorlat lényegét, a szigorú rítusrend őrzésének esélyeit, s a csoportidentitás fenntartásához elengedhetetlennek ítélt bizonyos fokú elkülönülés lehetőségét nem fenyegette.”

A következő, a szegedi zsidóság asszimilációjával foglalkozó tanulmány megkísérelti értelmezni az asszimiláció fogalmát, annak „külső” társadalmi, és a zsidóságon (Magyarországon elsősorban a neológ irányzat) belüli „belső” feltételeit. A Szegeden élt zsidók vonatkozásában elemzi azok rétegmobilitását, racioná-

lis életervezését, demográfiai és iskolázási adataik alakulását és a kitérések logikáját.

Sajátosan érdekes, a korszakban bekövetkezett változásokat felvillantó kép alakul ki a *Mikrohistoria és társadalomtörténet: Fejtő Ferenc pályakezdése* című írás olvasásakor. Példának okáért, miután a nagykanizsai piarista gimnáziumban tanuló ifjú Fejtő a Vörösmarty Mihály világgképéről írt dolgozatával a Budapesten rendezett diákolimpián irodalomtörténetből második helyezést ért el (s csupán az akadályozta meg az első hely elnyerésében, hogy kész dolgozatra véletlenül ráborította a tintát), elvben igényt tarthatott rá, hogy felvételt nyerjen az országos hírű, és állami ösztöndíjat biztosító Eötvös Kollégiumba. Ekkor azonban már régen nem liberális idők járták, 1927-et mutatott a naptár. Az Eötvös Kollégium igazgatója a felvétel, az őt egyébként hivatalosan illető kollégiumi hely elnyerésének feltételeként („ha csak a forma kedvéért is”) csak a kikeresztelkedést javasolhatta Fejtőnek, aki azt – különben bár bensőleg már katolizálásra készült – önérzetesen visszautasította, s így a későbbiekben nem is öregbíthette a kollégium egyébként megérdemelt hírnevét.

A korabeli magyarországi társadalom egy szeletének sajátos képe bontakozik ki a *Nemzeti asszimiláció és vállalkozói habitus: zsidóság az 1945 előtti könyvpiac* c. tanulmányból. Közismert a zsidók igen erőteljes részvétele, szerepe a magyarországi könyves szakmákban, legyen szó akár a kiadói tevékenységről, akár a könyvek előállításáról és forgalmazásáról. Kevesbé köztudott, hogy „a nagy zsidó kiadóknak a liberális korszaktól fogva sem igen volt semmiféle kimutatható zsidó jellegük, sem személyzetük összetétele, sem pedig (s még kevésbé) kiadói stratégiájuk szempontjából. ... Jó példa erre a ... konzervatív Magyar Szemle Társaság és folyóirat, melyet nem kis részt a »keresztény kurzust« látványosan támogató zsidó származású nagyiparos, Kornfeld Móric finanszírozott.”

Felekezet, cselédsor és szexuális deviancia az 1945 előtti Budapesten – ez a könyv első felét lezáró tanulmány címe, mely csak periférikusan kapcsolódik a fejezet fő tematikájához.

A mű második felében három tanulmány – *Vallási szegregáció és iskolai piac: más vallású diákok a felekezeti gimnáziumokban (1867-1944), Felekezet, tanulmányi kitűnőség és szakmai stratégia: az érettségizettek pályaválasztása a dualista kor végén, Felekezetsajátos középiskolázási esélyek és a zsidó túlliskolázás mérlege* – a hazai oktatási piac és a különböző társadalmi egyenlőtlenségek különböző, két- és többirányú összefüggéseit boncolgatja. Az ezekből a művekből levonható konklúzió – ha máshonnan nem, a szerző más írásaiból – több-kevesébe ismert ugyan nemcsak a szakemberek, hanem az ún. művelt nagyközönség előtt is, ám

az említett íások az ismert tényeket jelentős mennyiségű statisztikai adat felvonultatásával, nagy meggyőző erővel támasztják alá.

A kötet utolsó két írása kitekintést ad a magyar olvasó által föltehetőleg kevésbé ismert területekre. *A nemzetközi egyetemi piac újjászületése Nyugat-Európában az I. világháború előtt* című tanulmány a francia, a német és a svájci egyetemeken tanuló oroszországi és kelet-európai diákok számának, helyzetének és nem utolsó sorban a nyugat-európai tanulás különböző motivációinak alakulását mutatja be az ezeket eddig inkább csak szépirodalmi feldolgozásokból ismerő olvasónak. *Az Egyetemi világváros a századvégen: a bécsi diákság és a közép-európai felsőoktatás nemzetközi piaca (1880-1900)* c. írás zárja a kötetet.

Karády Viktor tanulmánykötetének tizenegy tanulmányából eddig csupán három jelent meg magyar nyelven, s abból is kettő nehezen hozzáférhető, alacsony példányszámú kiadványban. A most megjelent kötet nem csupán a hazai átlagolvasónak nyújt értékes ismereteket a kiegészítés és a II. világháború közötti magyarországi társadalomról, de a Karády által összegyűjtött adatsorok, azok feldolgozása és az egyes tanulmányok érvelésmódja, érvrendszere remélhetőleg a korszakkal foglalkozó történészeket, szociológusokat és - nem utolsó sorban - az oktatás- és művelődésügy kérdéseivel foglalkozó szakembereket is eddigi felfogásuk újrágondolására - vagy éppen a szerző által fölrajzolt képekkel, hipotézisekkel való vitára - ösztönzi.

(Karády Viktor: Zsidóság és társadalmi egyenlőtlenségek [1867-1945]. Történeti-szociológiai tanulmányok [Replika könyvek 6.] Replika Kör, Budapest, 2000.)

Kálmán János

NEMZETISÉGI OKTATÁS ROMÁNIÁBAN

1989 után Romániában, hasonlóan a volt szovjet tömb többi országához, jelentős társadalmi, gazdasági és politikai átalakulások jelentek meg. Ezek szerves részét képezte az oktatási rendszer reformja, melyet a kezdeti időszakban megfelelő politikai akarat hiányában elsősorban spontán mechanizmusok befolyásoltak. 1996 után a kormányzó koalíció „átfogó oktatási reformot” hirdetett meg, amely nem csupán az oktatás rendszerszintű megreformálását célozta meg, vagy annak tartalmi átalakítását, hanem egy minden területet átfogó reformot. Ezt számos tényező mellett az Eunormákhoz való igazodás is befolyásolta. Ennek ered-

ményeként az oktatási rendszeren belül jelentős decentralizációs törekvések jelentek meg, alternatív finanszírozási formákat dolgoztak ki, megjelent az új nat stb.

A politikai, gazdasági és társadalmi átalakulásokkal párhuzamosan, a kommunista rendszer bukását követően, a nemzetiségi törekvések is hangsúlyosak lettek. Az etnikai kisebbségek jogokat követeltek és megfogalmazták nemzetiségi identitásukat, melynek megőrzését az anyanyelvi oktatás garanciájában találták meg. A nemzetiségi oktatás ügye ettől kezdve a politikai diskurzusok állandó témája lett, melyet a román nacionalista pártok szavazótáboruk megnyerésében használtak fel.

Annak ellenére, hogy a nyilvános és politikai diskurzus állandóan foglalkozott a nemzetiségi oktatással, a zsunalisztikai jellegű írások mellett a tudományos szférában elhanyagolható számú tanulmány és könyv jelent meg, mely ezzel a problémával foglalkozott. A megjelent írások nagy többsége a kérdésnek csak bizonyos részkomponenseit vizsgálta, mint pl. a magyar egyetem ügyét. Ezért nagy jelentőségű a most bemutatásra kerülő könyv - melyet az Oktatási Minisztérium munkatársai készítettek a Kisebbségügyi Minisztérium felkérésre és finanszírozásában -, mely empirikus tényekre támaszkodva kísérli meg felvázolni a nemzetiségi oktatás jelenlegi helyzetét és jellegzetessége, hogy a magyar kisebbségi oktatás mellett ugyanolyan hangsúlyt kap a Romániában élő többi nemzetiség oktatásának bemutatása is. Sajnos összefoglaló jellegénél fogva túl általános, minden területet le szeretne fedni, ezért bizonyos részeit tekintve felületesnek is mondható. Nem keres összefüggéseket és okokat, nem helyezi a társadalomban zajló folyamatok kontextusába a vizsgált problémát, csupán egyszerű ténybemutatásra törekszik.

A könyv öt fejezetből áll. Az első rész a nemzetiségi oktatást szabályozó törvényi kereteket tekinti át: idéz az alkotmányból, a tanügyi törvényből és azokból a határozatokból, amelyek az anyanyelv oktatását szabályozzák azokban az iskolákban, amelyekben kisebbségek is tanulnak, de az oktatás nyelve a román.

A könyv második fejezete a romániai nemzetiségi oktatás támpontjait tekinti át. Ennek keretében bemutatásra kerül az iskolahálózat, az oktatás tartalma, a tanárok továbbképzésének problémája és a nemzetiségi oktatást felügyelő minisztériumi főosztály munkája, struktúrája és kötelezettségei.

Az oktatási rendszer jellegzetességei és az oktatás tartalma: A nemzeti kisebbségek oktatási rendszere meg egyezik az országos oktatási rendszerrel. Alkotó elemei: az óvodai oktatás, elemi, alsó és felső középfokú oktatás, szakiskolák, inasiskolák és szakközépiskolák, valamint technikumok. A 84/1995. tanügyi törvény, amelyet 1999-ben a 151-es törvény módosít,¹ meghatá-

¹ Beiktatja a tanügyi törvénybe az 1997-es 36-os számú kormányrendelet egyes elemeit.